

5. Мейтарчян М. Б. Погребальні обряди зороастрийців / Маргарита Борисовна Мейтарчян. — М.; СПб: Інститут Востоковедіння РАН: Летній сад, 2001. — 248 с.
6. Панищев А. Л. Зороастризм (дидактичні матеріали по курсу «Релігієзнавство») / А. Л. Панищев // Вопросы культурології. — 2014. — № 6. — С. 51–61.
7. Рак І. В. Мифи Древнього і раннесередньовікового Ірану (зороастризм) / Іван Вадимович Рак. — СПб, М.: Нева, Летній Сад, 1998. — 560 с.

Ткачук Д. М.

Особливості військового мистецтва стародавнього Китаю (за трактатом Сунь-цзи «Військове мистецтво»)

Стародавній Китай — могутня «Серединна імперія», історична батьківщина однієї з найдавніших світових цивілізацій. Ця країна, яка поширила свою владу над безкрайними просторами Азії, стала колыскою конфуціанства, дала світу порох, компас і папір. Але, водночас, це держава, де жорстокість та зневагу життями підданих вважали нормою, де стихійні лиха, набіги кочівників і внутрішні смути приводили до небачених людських жертв. Така самобутність зберігалася протягом тривалого часу, в результаті чого розвиток Китаю йшов ізольовано від світового прогресу, під яким у нас традиційно розуміється європейська цивілізація. Тому ця велика країна з унікальною історією та культурою досі багато в чому залишається загадковою для нас.

Особливий етап в історії Стародавнього Китаю становить епоха перших централізованих імперій, пов'язаних з правлінням династій Цинь і Хань, яка охоплює період приблизно з III ст. до н. е. по III ст. н. е.

У 221 р. до н. е. Китай був об'єднаний під владою жорстокого правителя Цинь Ши Хуана, засновника імперії Цинь, яка проіснувала всього близько 15 років. Деспотична династія Хань, що прийшла їй на зміну, правила Китаєм понад чотири століття. У цей час велися численні війни, як всередині країни, так і за її межами.

Військове мистецтво стародавнього Китаю почало формуватися з давніх часів, і саме в зазначений період воно досягло свого розквіту. Й це не дивно. Адже в давнину життя китайського народу проті-

кало в постійних військових конфліктах. Тому багатомісячний досвід минулого, відображений в стародавніх трактатах по військовому мистецтву, та реформи першого імператора династії Цинь дозволили використовувати всі переваги об'єднання різномірних, численних загонів і частин в єдине китайське військо. Це приводило до постійного вдосконалення цього мистецтва. Й саме все вищеописане робить його цікавим для вивчення.

Збірник нарисів «Армії Стародавнього Китаю III ст. до н. е. – III ст. н. е.» [1] присвячений історії, організації, озброєнню, тактиці та традиціям китайських армій III ст. до н. е. – III ст. н. е. Видання містить кольорові ілюстрації, що відображають особливості озброєння й одягу воїнів періоду існування перших централізованих китайських держав — імперій Цинь і Хань.

В монографії О. І. Каменєва [2] йдеться про китайську військову думку як «безодню невичерпного» матеріалу для дослідження. Автор аналізує китайське світобачення й стратегію, зовнішні та внутрішні аспекти військової політики Стародавнього Китаю. Також детально вивчає та викладає матеріал про виховання юнаків. Дуже добре описує роль полководця, його якості, обов'язки, функції. І все це зроблено на основі збірника військових трактатів Китаю «Семикнижжя».

Шан Ян (Правитель області Шан, власне ім'я — Гунсунь Ян, 390 до н. е. – 338 до н. е.) — видатний китайський мислитель, один з засновників легізму — філософсько-політичного вчення, противника вчень даосизму й конфуціанства. В сучасній історіографії Шан Ян відомий перш за все як людина, яка перша сформулювала закінчений принцип тоталітарної держави. До нашого часу дійшов трактат, який йому належить, «Книга Правителя області Шан (Шан Цзюнь Шу)» [5]. Ідеї Шан Яна справили величезний вплив не тільки на його сучасників, а й на багато наступних поколінь. Завдяки їх впровадженню в життя циньські царі менш ніж за сто років зуміли перетворити свою державу в найсильнішу з Семи Борючихся Царств (епоха Чжоу), що дало можливість Цинь-ши-Хуану об'єднати Китай під владою Цинь.

Трактат Сунь-цзи [4], який відноситься до збірника «Семикнижжя», надав принциповий вплив на все військово мистецтво Сходу.

Будучи першим з усіх трактатів по військовому мистецтву і при цьому таким, що містить чітко виражені загальні принципи, як стратегії, так і тактики, трактат Сунь-цзи постійно цитується військовими теоретиками Китаю, від У-цзій до Мао-цзедуна. Особливе місце в військово-теоретичній літературі Сходу займають коментарі до Сунь-цзи, з яких перші з'явилися ще в епоху Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.), а нові продовжують створюватися донині. Хоча сам Сунь-цзи і не дбав про супровід свого трактату прикладами і поясненнями, покоління коментаторів забезпечили нас величезною кількістю епізодів з китайської та японської військової історії, які ілюструють його положення. Серед них можна назвати І. І. Срезневського. Він у своїй роботі [3] докладно проаналізував думки Сунь-цзи та виклав у стислій та доступній формі з цікавими прикладами.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі військової справи Китаю в давнину. Реалізація поставленої мети обумовила визначення наступних завдань: ► розглянути внутрішні та зовнішні аспекти військової політики Стародавнього Китаю; ► визначити особливості воєнно-теоретичної думки в Стародавньому Китаї.

Військова політика, як відомо, має дві складові: по-перше, зовнішню, регулюючу відносини з іншими державами, що знімає конкурентів владного впливу та військову загрозу ззовні, по-друге, внутрішню, пов'язану із зміцненням безпеки держави і вдосконаленням військової потужності [2].

Щодо самої війни китайські правителі прийшли до думки, що вона (війна) — не тільки найменш вигідний шлях до набуття вигод, але і найбільш небезпечний. Для тих, хто наважується на війну, на карту ставиться все. Саме про це говорять знамениті слова Сунь-цзи: «Війна, за його словами, — це велика справа для держави, це ґрунт життя і смерті, це шлях існування і загибелі» [3, с. 331]. Отже, військові дії слід вести тільки тоді, коли вичерпані інші методи вирішення протиріч.

Не військові засоби боротьби з зовнішнім ворогом видатні китайські полководці ставлять на перший план. Сунь-цзи, наприклад, маючи на увазі цей факт, писав у своєму трактаті: «Найкраща війна — розбити задуми противника; на другому місці — розбити його союзи; на третьому місці — розбити його війська» [3, с. 332].

Первинною метою повинно стати підпорядкування інших держав без вступу у військовий конфлікт. Це — ідеал блискучої перемоги. Кожен раз, коли можливо, слід використовувати дипломатичний примус, руйнування планів і союзів противника, а також зривати його стратегічні плани. Уряд повинен вдаватися до військового конфлікту, тільки якщо ворог загрожує державі військовим нападом [2].

Наступним фактором успішної військової політики, на думку китайських мислителів, є блискавичність війни. Стародавній китайський вислів з цього приводу свідчить, що удар по противнику повинен бути подібний до удару грому, який не встиг би ще дійти до вух людей, а блиск блискавки — до очей людей [5, с. 164].

Цей принцип блискавичного удару Сунь-цзи висловлює словами: «Війна любить перемогу і не любить тривалості» [4, с. 36]. Сунь-цзи пояснює, чому це так. Затягування війни обіцяє згубні наслідки і в чисто військовому сенсі, і в фінансовому, і в загальноекономічному, і в міжнародних відносинах. У чисто військовому сенсі тривала війна призводить до того, що «зброя притупляється й вістря обламуються», тобто до виснаження бойового спорядження. Крім того, Сунь-цзи говорить про те, що підриваються і сили армії [4, с. 18–34].

На противагу агресивним та кровожерливим правителям Стародавнього Сходу, китайські військові мислителі вперше висунули ідею військового гуманізму. Вей Ляо-цзи відобразив конфуціанську ідею про те, що каральні заходи потрібні проти злих правителів і їх поплічників [1, с. 26].

Іншими словами, в арсеналі зовнішньополітичних засобів Стародавнього Китаю було багато таких, які мінімізували збитки від непередуманості у виборі моменту початку війни, визначенні небезпечного противника, виборі напрямку головного удару, ослаблення його коаліцій, войовничості й духу військ [2].

З цього І. І. Срезневський робить висновок, що зовнішній та внутрішній аспекти військової політики правителів Стародавнього Китаю органічно злиті між собою [3, с. 335].

Територіальний поділ і особливе оподаткування мало політичне, ідеологічне, економічне й військове значення. По-перше, чітко визначалися права власності (відповідальності; зацікавленості).

По-друге, вказувалися «проблемні» території, звідки могла надходити загроза центральній владі, безпеці держави. Якщо перша обставина стимулювала думку про сумлінне служіння державі, то друга пробуджувала пильність та стимулювала бойову готовність китайських військ.

Ідея розумного балансу цивільного і військового в управлінні державою становила важливу частину внутрішньої політики Стародавнього Китаю [2].

Характерною рисою внутрішньої військової політики в Стародавньому Китаї було піднесення обороноздатності держави в ранг загальнонаціонального завдання. Війна потребувала сильної підтримки нижніх верств населення. Таку підтримку можна було отримати, лише забезпечивши народу гідний рівень добробуту [5, с. 263–267].

Високий рівень розвитку військового мистецтва стародавнього Китаю, а також його загальної та військової культури, визначив розвиток китайської військово-теоретичної думки. Основою військової науки Китаю вважалося «Семикнижжя» — сім трактатів по військовому мистецтву, написаних у різний час китайськими військовими теоретиками. Найдавніший з них — трактат Сунь-цзи [4] (кінець VI і початок V століття до н. е.). Цей трактат є найдавнішим з відомих в даний час робіт з військового мистецтва. Цей трактат заклав основи військової науки стародавнього Китаю. Мао-цзедун назвав Сунь-цзи великим військовим теоретиком стародавнього Китаю [2]. Трактат Сунь-цзи розкриває зміст й показує найважливіші принципи стародавнього китайського військового мистецтва. В цьому відношенні він має велике позитивне значення [3, с. 330].

Сунь-цзи був полководцем або військовим радником в царстві У в роки правління ХоЛю (514–495 рр. до н. е.). Він успішно командував військами царства У.

Трактат Сунь-цзи «Мистецтво війни», в якому він узагальнив історичний і свій особистий бойовий досвід, складається з 13 глав: «Попередні розрахунки», «Ведення війни», «Планування нападу», «Умови», «Обставини», «Повнота і порожнеча», «Боротьба за перемогу», «Дев'ять змін», «Рух», «Форми місцевості», «Дев'ять місцевостей», «Вогняний напад», «Використання шпигунів». Сунь-цзи

зробив спробу визначити для свого часу умови досягнення перемоги та показати причини поразок.

Перш за все Сунь-цзи намагається визначити значення війни. «Військова справа — це велика справа країни: для людей — це життя й смерть, для держави — це шлях існування та загибелі, тому тут не обійтись без розрахунків» [4, с. 5]. Тому для успішного ведення війни, за думкою Сунь-цзи, треба вивчити п'ять явищ, які мають величезний вплив на хід подій, провести розрахунки і тільки після цього можна побачити, «що має у своєму розпорядженні твій противник, а що маєш ти сам» [4, с. 5].

До п'яти явищ полководець відносить шлях (народ і государ мислять однаково, народ готовий життя віддати за свого правителя), клімат (хід часу, зміна пір року, дня і ночі), рельєф (протиставлення гіршого та кращого, «далекого й вузького, небезпечного й легкого, широкого та вузького, загибелі й спасіння» [4, с. 6]. Він говорить, що від вибору місця битви залежить, переможеш ти чи програєш), головнокомандуючого (мозок, мораль відвага всього війська) та закон (накази й правила, управління військом та його постачання всім необхідним).

Сунь-цзи заявляє, що якщо полководець засвоїть теорію, яку він викладає, і буде застосовувати її, то «він неодмінно здобуде перемогу»; якщо ж цього він не зробить, то «неодмінно зазнає поразки» [4, с. 12]. Цим категоричним твердженням Сунь-цзи явно переоцінював значення викладених їм правил ведення війни.

Для успішного ведення війни, на думку Сунь-цзи, необхідний розрахунок часу та знання військової географії. Майже половина трактату присвячена виявленню значення місцевості на війні і правил її використання.

Сунь-цзи наділив полководця усіма талантами і чеснотами. «Полководець, за його словами, розуміє війну, є володар доль народу, є господар безпеки держави» [4, с. 38].

Ідеалістичне розуміння ролі полководця призводило Сунь-цзи до недооцінки значення військових мас та їх творчої діяльності.

Основою ведення війни Сунь-цзи вважав військовий лад, командування й постачання, організацію війська, його навчання і виховання,

а також безперерйне постачання. Всі ці моменти, безумовно, мають важливе значення для організації перемоги над ворогом. Помилка Сунь-цзи полягала в тому, що він всі функції командування зосереджував в руках полководця, розглядаючи командний склад лише як передавачів його волі [4, с. 46–72].

Сунь-цзи — один з перших військових теоретиків, які намагалися відрізнити стратегічний зміст війни від її тактичних форм. Але вже у визначенні основ ведення війни він ототожнив їх і тому не міг поставити питання про співвідношення стратегії і тактики [3, с. 338].

Виклавши основи успішного ведення війни, Сунь-цзи зупиняється на питанні щодо її тривалості. Він доводить, що тільки короткочасна війна буває успішною. Тривала війна виснажує сили і засоби, послаблює владу і дає можливість підлеглим князям піднятися проти центрального уряду. Короткочасна війна дає успіх навіть при невмілому її віданні, а тривала не приводить до успіху і при великому мистецтві [4].

Велике місце в трактаті Сунь-цзи займають питання тактики, до якої він відносить організацію і забезпечення боєздатності військ, вміння використовувати місцевість, способи дій військ і питання управління військами в бою.

У своєму трактаті Сунь-цзи розглядає і питання управління військом. За його словами, управляти масами — все одно, що управляти небагатьма: справа в частинах та в числах. Засобами такого управління були гонги і барабани, прапори і значки, які китайський теоретик назвав вухами й очима солдатів [4, с. 92–106].

Розвідувальній службі Сунь-цзи надавав великого значення. Однак його увагу привертала лише агентурна розвідка. Про органи військової розвідки він не згадує, так як їх, мабуть, не було. Давньокитайський теоретик говорить лише про ознаки, за якими можна виявити присутність і характер дій противника, а також виявити наявність засідок [4, с. 206–208].

Шпигуни бувають п'яти видів: місцеві, внутрішні, зворотні, шпигуни смерті і життя [4, с. 210]. Як пише полководець у своєму трактаті, «для війська немає нічого ближчого й важливішого, ніж шпигуни» [4, с. 212], у всякій військовій справі їм знайдеться застосування. Далі він пише, якщо вони діють разом, ніхто не зможе дізнатися їх

планів, і це називається «чудовим мистецтвом». Такі люди для нього є скарбом. Сунь-цзи навіть приводить інструкцію, як працювати зі шпигунами. «Треба виявити у своєму оточенні ворожого шпигуна, спокусити його вигодою, наставити його і поставити перед ним завдання; введи його в своє ближнє коло, нехай він стане твоїм зворотнім шпигуном. Спираючись на його відомості, можна дізнатися, як набирати й як використовувати місцевих і внутрішніх шпигунів. Спираючись на відомості зворотнього шпигуна, можна відправити з хибним повідомленням шпигуна смерті. Спираючись на відомості зворотного шпигуна, можна змусити шпигуна життя у термін принести донесення» [4, с. 217–218]. Таким чином, зворотного шпигуна Сунь-цзи робить ключовою фігурою агентурної розвідки й додає настанову государю, щоб той не поскупився на його винагороду. На завершення полководець пише, що, спираючись на відомості, які отримані від шпигунів, треба вирішувати, як діяти війську. Саме це і є головним на війні.

Отже, у трактаті Сунь-цзи знайшло найбільш повне та глибоке відображення стану військового мистецтва стародавнього Китаю. Трактат містить багато важливих припущень: заперечення проти шаблону, визнання важливої ролі морального елемента, знання противника, вивчення командного складу. Однак Сунь-цзи допустив ряд помилок: по-перше, він переоцінив роль полководця і недооцінив роль військових мас; по-друге, бій він вважав неминучим злом; по-третє, він не знав військової розвідки; по-четверте, не розумів сили організації і сили дисципліни; по-п'яте, не надавав належної уваги питанню навчання військ.

Розвиток військової справи та збройних сил в Стародавньому Китаї в період існування перших централізованих держав — імперій Цинь і Хань (III ст. до н. е. – III ст. н. е.) — свідчить про багатство і унікальність китайського досвіду в цій сфері. Китайський досвід був сприйнятий в інших країнах, які історично опинилися в орбіті культурного впливу китайської цивілізації, — в Кореї, Японії, в країнах Південно-Східної Азії.

Китай фактично став батьківщиною теорії військового мистецтва в цьому регіоні завдяки знаменитому трактату «Мистецтво війни»

Сунь-цзи. Вже більше двох тисячоліть тому в Китаї було створено цілісне та систематизоване вчення про війну й армію, про форми і способи ведення війни і шляхи досягнення перемоги в ній, про військове мистецтво в нашому сьгоднішньому розумінні цього терміну.

Китай показав світові свій особливий спосіб ведення воєн, заснований на стратегічному вмінні будувати плани по знищенню супротивника не силою і міццю, а розумом та хитрістю, і доводити їх до переможного завершення.

Історичний досвід стародавнього Китаю часто недооцінюється, а іноді і просто ігнорується в рамках вивчення всесвітньої історії. Історична наука завжди страждала й страждає від того, що увага вчених сконцентрована в основному на розвитку європейської цивілізації, а китайський досвід та специфіка, як і раніше, залишаються маловивченими і малодослідженими.

Як така велика країна змогла протистояти численним супротивникам, набігам кочівників і змогла вижити? Напевно, причини цього криються у величезному таланті китайських полководців. Їх знання передавалися з покоління в покоління, нарощувався військовий потенціал. І це дало поштовх для еволюції китайської військової системи, наприклад, починаючи з тисячної армії, її чисельність зросла до мільйона. Саме тому військове мистецтво цієї імперії стало прикладом для наслідування для багатьох країн.

1. Армии Древнего Китая III в. до н. э. – III в. н. э. (Очерки истории военно-политических отношений). — М.: АСТ, 2001. — 48 с.
2. Каменев А. И. Секретное оружие Китая / А. И. Каменев // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/sekretnoeoruzhiekitaja.shtml
3. Срезневський И. И. Инструкция китайского полководца Сунь-цзы подчиненным ему генералам / И. И. Срезневський // Военный сборник. — СПб, 1860. — Т. 13. — Кн. 6. — С. 330–345.
4. Сунь-цзы. Искусство войны [пер. с кит. И. А. Костанда]. — Харьков: Фолио, 2016. — 224 с.
5. Шан Ян. Книга Правителя области Шан (Шан ЦзюньШу) [пер. с кит. Л. С. Переломов]. — М.: Ладомир, 1993. — 392 с.